

TRYS SAUGUMO IŠŠŪKIAI LIETUVAI

PAUL A. GOBLE

Straipsnyje autorius nagrinėja svarbiausias Lietuvos saugumo problemas. Visų pirma – tai Rusijos pretenzijos įtraukti Lietuvą į savo įtakos sferą. Antra – Vakarų šalių, pirmiausia JAV gerų santykių su Maskva prioritetą, programos „Partnerystė vardan taikos“ ribotumai Lietuvos saugumo sėkčių atžvilgiu. Trečia – šalies vidaus politikos sunkumai, pertvarkant valstybę pagal vakarietiškos sistemos kriterijus. Tarp jų autorius ypač pažymi pilietinės visuomenės institucijų kūrimo svarbą.

Jau ne pirmą kartą Lietuvai yra iškilę trys saugumo iššūkiai: vienas – iš Rytų, kitas – iš Vakarų, o trečiasis – iš pačios šalies vidaus. Daugelio šalių vyriausybėms ir piliečiams neužtektų galimybių efektyviai spręsti bent vieną iš šių problemų; spręsti išsyk visas tris galbūt nesugebėtų jokia vyriausybė ar tauta. Jeigu lietuviai ir jų bičiuliai neįsisąmonins kiekvieno iš tų išūkių esmės ir to, kaip jie tarpusavyje susiję, jei nesupras galimybių ir apribojimų, kuriuos teikia dabartinė šalies padėtis ir nesiims individualių bei kolektyvinių pastangų – Lietuva neišvengiamai nukentės taip, kaip to nenorėtų joks šios šalies draugas.

Paul A. Goble – Laisvosios – Europos Radijo / Laisvės radijo Žinių skyriaus direktorius

© Paul A. Goble, 1998

Straipsnis įteiktas redakcijai 1998 vasario 15 d.

Straipsnyje patiktos mintys yra autoriaus ir nebūtinai atspindi JAV vyriausybės nuomonę.

Iš anglų k. vertė Marius Nevedomskas.

Tris iššūkius nesunku trumpai suformuluoti. Visų pirma Rusijos vyriausybė iki galo nepripažįsta tikrosios 1991 m. įvykių reikšmės ir siekia modifikuoti ar netgi likviduoti tų įvykių padarinius. Antra, pasibaigus Šaltajam karui, Vakarų elgesys turėtų priversti Lietuvą ir jos kaimynes persvarstyti, kaip jos galėtų užtikrinti savo nacionalinį saugumą per regioninius aljansus. Ir trečia, Lietuvai dar toli iki to, kad joje būtų sukurta pilietinė visuomenė, kurioje nekiltų grėsmė įstatymo viršenybės principui ir kurioje būtų ribojama tiesioginė naujų turtingųjų sluoksnių bei išorinių oponentų galia.

Visgi, norint suprasti problemų esmę ir sudaryti strategiją joms įveikti, kiekvienas iš iššūkių reikalauja detalesnio nagrinėjimo.

1. Nevisiškas susitaikymas

Ir Rusijos vyriausybė, ir tauta nevisiškai susitaikė su 1990-91 m. Lietuvos įvykiais. Daugelis Maskvos gyventojų iki šiol Lietuvą laiko "artimojo užsienio" dalimi. Šią kategoriją taikliausiai apibūdino vienas Lenkijos pareigūnas – ji atitinkanti "laikinąjį užsienį". Kartais tai pasireiškia noru plėtoti glaudžius ryšius su Lietuva (pvz., B.Jelcino sprendimas pasirašyti sienos sutartį). Tai gali būti išreiškiamas ir tiesiau, kaip, pvz., pareiškime apie "Rusiją ir Baltijos šalis", kurį Maskvoje paskelbė Saugumo ir gynybos politikos taryba. Dokumentas teigia mintį, jog Rusijai derėtų netgi siekti įkurti karines bazines Lietuvoje, kaip tai 1939 m. padarė TSRS.

Tačiau tokių grandiozinių strategijų palydovas yra neįsivaizduojamas silpnumas. Rusijos vyriausybė yra susiskaldžiusi Baltijos šalių atžvilgiu, o įvairios ministerijos dažnai užima priešingas pozicijas. Turėdama reikalų su savo kaimynais, Maskva dažnai primena žinomą pasakojimą apie paauglį, kuris skambina merginai, norėdamas pasakyti mylįs ją taip, kad dėl jos galėtų perlipti aukščiausius kalnus ar perplaukti plačiausią jūrą, ir, jei rytoj nelis, ateis į pasimatymą.

Susiskaldymas Rusijoje Lietuvai turėjo tris neigiamas pasekmes. Pirma, jis neleido Lietuvos politiniam elitui susidaryti aiškios nuomonės apie Rusijos politiką – kiekviena iš besiginčijančių pusių galėjo nurodyti faktų, patvirtinančių nuomonę, ką Rusija daro ar

nedaro. Antra, tai padėjo Maskvai įgyti įtakos, apsieinant be didelio resursų eikvojimo. Ir trečia, tai atitraukė dėmesį nuo Rusijos politinių jėgų tikrųjų veiksmų Lietuvos atžvilgiu, pakertančių tam tikras institucijas (įskaitant bankus ir kitas firmas) – jie sudaro dalį platesnės strategijos, kuria siekiama Lietuvą padaryti priklausoma, jos neokupuojant.

Nors Rusijos pozicija Lietuvos atžvilgiu toli gražu nėra aiški, su tam tikru tikslumu galima apibrėžti jos metmenis. Pirma, Maskvai neužtenka resursų ir netgi suinteresuotumo vėl įtraukti Lietuvą į bendrą valstybę. Artimiausiu metu iš Rytų nereikia tikėtis atvažiuojančių tankų. Rusija siekia įtakos, neprisiimdama jokios atsakomybės už Lietuvos socialinės gerovės kaštus. Viena vertus, tai palanku Lietuvai: Vilniui suteikiamos galimybės, kurių jis neturėjo netgi prieš dešimtį metų. Tačiau iš kitos pusės, tokios grėsmės iš Rusijos nebuvimas reiškia, jog Vakarai yra mažiau suinteresuoti ir ne tokie pajėgūs atsispirti realiai grėsmei iš Rusijos, kuri bus aptarta žemiau.

Antra, bent jau nuo 1993 m. Rusijos vadovai suprato, kad Vakarai ateitų į pagalbą Baltijos valstybėms tik tada, jei Maskva elgtųsi agresyviai ir naudodama karines priemones. Ši idėja, kuri pirmiausia buvo išreikšta pamflete, parengtame Andrejaus Kortunovo vadovaujamos grupės JAV ir Kanados studijų institute, dabar tapo pagrindine politika. Suvokus tai – o daug lietuvių, rodos, to dar nesupranta – pagerėjęs Rusijos elgesys matomas visiškai kitaip. Geras elgesys yra būdas izoliuoti Lietuvą, o ne tikras susitaikymas su Lietuvos kaip nepriklausomos valstybės padėtimi.

Ir galiausiai vėlgi nuo 1993 m. Maskva naudoja Lietuvos ir jos kaimynių politinių, komercinių ir kitų institucijų silpnumą, plėsdama Rusijos įtaką tokiais būdais, kuriems sunku priešpastatyti ir pačių šalių pastangas, ir pagalbą iš Vakarų. Geriausiai dokumentuotas tokio kišimosi pavyzdys yra Latvijoje, kur rusiškos grupuotės pasinaudojo savo įtaka Baltijos bankui sužlugdyti, taip sukeldamos vyriausybės krizę ir skubų valstybinės nuosavybės pardavimą Rusijos įmonėms, tuo pačiu pakirsdamos Vakarų pasitikėjimą Latvija kaip nepriklausoma valstybe. Kol kas Rusija nesiėmė tokių dramatiškų veiksmų Lietuvoje, tačiau ji, siekdama įtakos didėjimo, ėmėsi plėsti savo ekonominius ryšius ir naudotis Lietuvos valdžios institucijų nesugebėjimu priešintis organizuotam nusikalstamumui.

2. Pasikeitę Vakarai

Nuo to laiko, kai Lietuva atgavo nepriklausomybę, Vakarų pozicija, kiek ji yra susijusi su Lietuvos saugumo interesais, pasikeitė dar labiau negu Rytų. Pirmiausia Vakarai ir ypač Jungtinės Amerikos Valstijos, tiesiog apvertė Šaltąjį karą “aukštyn kojomis”. Geri santykiai su Maskva tapo svarbesni, nei geri santykiai su buvusiais sąjungininkais prieš Sovietų Sąjungą. Antra vertus, tai nenuostabu: Rusijos Federacija ir joje vykstantys pokyčiai Europos ir JAV saugumui bei interesams yra kur kas svarbesni, nei procesai bet kurioje kitoje Rytų Europos vietoje, įskaitant ir Lietuvą. Taip yra dėl to, kad tik Rusija turi galimybę sunaikinti Vakarus savo branduoliniomis galvutėmis. Tačiau iš kitos pusės toks perspektyvos pasikeitimas paliko Rytų Europos šalis, įskaitant Lietuvą, nežinomybėje, neturinčias tolesnio veiksmų plano.

Antra, po Šaltojo karo Vakarai naujos aplinkos keliamas problemas bandė spręsti plėsdami institucijas, sukurtas Šaltojo karo metu, o ne pakeisdami jas naujomis. Taigi mes šnekame apie NATO ir Europos Sąjungos plėtrą, dažnai per daug nesusimąstydami, ar abi šios institucijos atitinka naujas sąlygas. Bet kadangi mažesniosios Rytų Europos šalys neturi daug įtakos šiam procesui, joms telieka dalyvauti, nors ir turint abejonių dėl paties proceso vertės.

Ir trečia, nesant tiesioginės ir greitą poveikį turinčios grėsmės jiems patiems, Vakarai nesuteikė paramos, kurios būtų užtekę naujoje situacijoje. “Partnerystė vardan taikos” programa yra skirta padėti šalims vykdyti karinę reformą, tačiau nėra atitinkamų programų grupių arba bent jau programų, turinčių pakankamai gerą finansavimą ir struktūrą, kurios užsiimtų problemomis, keliančiomis Lietuvai ir jos kaimynėms betarpiškesnę grėsmę: organizuotu nusikalstamumu ir pilietinės visuomenės institucijų silpnumu. Kaip tai būdavo po kiekvienos pergalės, Vakarų visuomenės nusprendė, jog, W.Churchillio žodžiais tariant, “tolesnės pastangos nebereikalingos”.

3. Sunkus atsigavimas

Tačiau tikrosios Lietuvos problemos yra Lietuvoje. Trys iš jų krinta į akis. Pirma, daug lietuvių manė, jog atgavus politinę nepriklausomybę, visa kita eisis savaime ir nesunkiai. Antra, daug kas

tikėjosi, kad ateis naujas “didysis brolis” – šįsyk geras ir iš Vakarų – ir išspręs problemas. Ir trečia, daug lietuvių laikėsi nuomonės, kad Lietuva pasaulyje bus tokioje pačioje vietoje, kaip ir 4-ajame dešimtmetyje. Tokio įsitikinimo pagrindas buvo tikrai palanki Lietuvos ir jos dviejų Baltijos kaimynių padėtis, kurią joms suteikė nepriklausomybės laikų atsiminimai.

Nė viena iš šių prielaidų nepasitvirtino, tačiau kiekviena iš jų leidžia paaiškinti, kodėl lietuviai ir Lietuvos vyriausybė taip elgėsi. Be abejo, pasirodė, jog vien tik politinės nepriklausomybės neužtenka. Sunkumas buvo ne tik tas, kad sovietinės okupacijos poveikis pasirodė esąs didesnis, nei to tikėjosi Lietuva ar Vakarai. (Tik nedaugeliui Amerikos lietuvių, aplankusių Lietuvą, susidarė įspūdis, kad žmonės čia tokie pat, kaip ir jų atmenamais laikais). Daug didesni, nei kas nors iki tol manė, pasirodė sunkumai, susiję su kūrimu proto, širdžių, kūnų ir institucijų griuvėsiuose, kuriuos paliko sovietinė okupacija.

Nei Lietuvoje, nei Vakaruose žmonės nebuvo pasirengę diskutuoti apie sovietinės sistemos blogybes, jau nekalbant apie jų šalinimą. Tai, ką sistema padarė kraštovaizdžiui, buvo baisu; tai, ką ji paliko žmonių protuose, yra daug blogiau, ir tam ištaisyti prireiks daug daugiau laiko. Lietuva – ne vienintelė šitaip nukentėjusi šalis, ir ji turi vieną didelį pranašumą (Romos katalikų Bažnyčią), tačiau jai reikės užsiimti šia problema, apie kurią nepriklausomybės atgavimo euforijos sąlygomis mažai kas diskutavo.

Daugelis šiandieninių Lietuvos visuomenės problemų išplaukia iš okupacijos bausmų: aukštas nusikalstamumo ir korupcijos lygis, pagarbos nebuvimas valstybinės institucijos atžvilgiu, dažnai pasišlykštėjimą keliantis pastaruoju metu įgyto turto demonstravimas, vis labiau gąsdinančios skurdo pasekmės ir kitos problemos, kurių visų čia neįmanoma išvardinti. Visos jos gali būti išspręstos tik pačių lietuvių. Išorinis pasaulis gali padėti, tačiau jis negali išspręsti tų problemų. Ir tai – pati pradinė užduotis lietuviams ir jų draugams.

Tarptautinėje arenoje Lietuvos padėtis yra mažiau svarbi, lyginant ją su Kauno pozicija 4 – ajame dešimtmetyje. Prieškariniame pasaulyje mažų valstybių lyderiai galėjo vaidinti daug ryškesnį vaidmenį, nei tų pačių valstybių lyderiai dabar. Yra erdvės diplomatijai: Vilniaus konferencija, Lietuvos ir Lenkijos suartėjimo tąsa – puikus pavyzdys. Tačiau greitu metu Lietuva neužims centrinės pozicijos, ir daugeliui lietuvių sunku veikti tokiomis sąlygomis.

4. *Disciplinuotas ateities traktavimas*

Ką tokiomis sąlygomis derėtų daryti Lietuvai? Norėčiau pasiūlyti penkių dalių strategiją, kuri vienu metu apimtų visus aptartus iššūkius.

Pirma, Lietuva tarptautinių klausimų atžvilgiu turi laikytis pozicijos “ir ..., ir ...”, o ne “arba ..., arba ...”. Ji turi siekti prisijungti prie Vakarų institucijų, įskaitant NATO ir ES, ir tuo pačiu stengtis gerinti santykius su Rusija. Požiūris “arba ..., arba ...” nepriimtinas Vakarams, ir Lietuvos pastangos primygtinai jo laikytis tik izoluoja Maskvą.

Antra, Lietuva turi vystytis kaip svarbi regiono valstybė, glaudžiai susijusi su Lenkija ir kitomis Vidurio Europos valstybėmis. Baltijos šalių vienybė, kad ir kiek ji būtų buvusi vertinta praeityje, kad ir kaip ją palaikytų Jungtinės Amerikos Valstijos (ką parodys netrukus įvyksiantis JAV-Baltijos šalių chartijos pasirašymas), praras dalį savo reikšmės.

Trečia, Lietuvai reikia toliau plėtoti savo ryšius su Jungtinėmis Amerikos Valstijomis. Nors JAV-Baltijos šalių chartijos dokumentas turi trūkumų (mano nuomone, turėjo būti trys atskiros nacionalinės chartijos), ji turi ir daug gerų bruožų. Lietuviai turėtų juos tinkamai įvertinti. Klausimų, skiriančių Lietuvą ir JAV, aštrinimas gali būti naudingas tik Rusijai. Tačiau lietuviai visiškai logiškai galėtų švęsti ir sausio 16 d. (1998 m. sausio 16 d. pasirašyta sutartis – red. pastaba).

Ketvirta, Lietuva turi pripažinti, jog po Šaltojo karo NATO ir ES jos neišgelbės. Šios organizacijos gali padėti, tačiau jos negali atlikti to, ką lietuviai turi padaryti patys. Net jei Lietuva pateks į jas abi (o aš labai tikiuosi), nė viena iš jų negalės užkirsti kelio Rusijos įtakai, pakertančiai Lietuvos suverenitetą.

Ir penkta, Lietuvai reikia rimtai kurti pilietinės visuomenės institucijas. Lietuviai ir jų draugai turi suprasti, kad daug darbo reikia atlikti jau dabar. ES neįtraukė Lietuvos į artimiausių įstojimo kandidačių sąrašą, nes jos ekonominiai rodikliai buvo prastesni už Estijos, o politinės ir finansinės struktūros ne tokios tvirtos. Lietuviai gali tai pakeisti, ir labai greitai. Lietuva gali atgauti savo vietą Europoje, iš kurios ji buvo taip brutaliai išstumta prieš penkiasdešimt metų.

Toks darbas yra daug mažiau dramatiškas, nei televizijos bokšto gynimas prieš septynerius metus, tačiau, reikia manyti, pasirodys nė kiek ne mažiau svarbus. Ir tai reiškia, kad niekas iš mūsų, kuriam rūpi Lietuva ir jos ateitis, negali sau leisti ilsėtis.

Summary

THREE SECURITY CHALLENGES FOR LITHUANIA

For the very concern of Lithuanian politicians, politologists and security analysts, Paul A. Goble, Radio Free Europe/Radio Liberty, discusses one of the most pertaining problems in Lithuania today, namely, the dilemma of national security and the challenges to it. With respect to the former, the author analyses 'three security challenges for Lithuania': one from the East, a second from the West, and a third from inside the country itself. The author claims that unless Lithuanians and their friends both recognise the nature of each and the ways in which they are interrelated, understand both the opportunities and limitations of Lithuania's position at the present time, and work to deal with them both individually and collectively, Lithuania is certain to suffer in ways that "no friend of that country could want to see". Therefore, the main task of the author is to provide for a detailed examination of the nature of the problems in order to help develop a strategy to overcome them. First, in three opening section the author discusses the nature of each of the problems (challenges), its present status, and the influence (repercussions) on Lithuania's security. Thus, in the last section, he offers a five-part strategy which could help overcome these problems.

In the first section of the work, "An Incomplete Acceptance", P. Goble emphasises the failure of the Russian government and the Russian people to fully accept the events of 1990-1991 in Lithuania. He says, that in spite of the grandiose plans of Russia in regard to the Baltics (both the official policy of Moscow and, for example, recent statement on "Russia and the Baltics" released by the Moscow-based Centre for Security and Defence Policy is held in mind), it has no power to implement them. However such weaknesses, the author postulates, divisions amongst Russian politicians, have so far had three negative influences on Lithuania itself: first, it has kept Lithuanian political elite off balance with each side able to point to something that Russia supposedly is doing or not doing; second, it has allowed Moscow to gain influence without having to spend much in the way of resources; and third, it has detracted Lithuanian attention from the ways in which Russian political forces are actually behaving with respect to Lithuania, undermining certain institutions, including banks and other firms. Thus, the author proceeds to describe "this anything, but clear" Russian policy towards Lithuania in outline. Three viewpoints on the political behaviour of Russia are presented.

In the second section of the text, "A Changed West", the author argues that "the West has changed even more than the East in terms of Lithuania's security interests". In this, rather critical, manner, he presents three viewpoints: first, for the Western countries good relations with Moscow have taken precedence over good relations with the West's former allies, including Lithuania, against the Soviet

Union. Therefore, countries of the Central-Eastern Europe, Lithuania among them, which are not as large and do not have the nuclear warheads are left adrift; second, the West have decided to enlarge NATO and the EU. However, the process is of dubious value – it is not clear whether the new institutions correspond to the changed circumstances; and third, the author argues, that in the absence of a direct and immediate threat to itself, the West has failed to provide the kind and level of assistance needed to cope with the new situation, namely, failure to provide assistance for coping with the organised crime and the weakness of civil society.

In the third section the author enumerates three “real” problems of Lithuania itself: first, many Lithuanians assumed that having recovered their political independence, everything else would come naturally and easily; second, many Lithuanians thought that the new “big brother”, the West, would come and solve the problems for them; and third, many Lithuanians thought that Lithuania might immediately restore its advantageous position in the world. He gives us quite a critical review of what kind of problems and failures exist, what is the real, changed, and nowadays, situation, saying that “political independence has definitely proved to be less than enough”.

In the final section, “A Disciplined Approach to the Future”, P. A. Goble advises upon what Lithuania should do? He suggests a five-part strategy that addresses all of these challenges at once, viz.: first, Lithuania must pursue inclusive (“both/and”) rather than (“yes/no”) approach to international affairs. In addition to the strife to become part of the Western institutions, NATO and the EU, Lithuania should seek to improve its relations with Russia; second, although to the detriment of the Baltic unity, Lithuania must develop as a regional actor, closely allied with Poland and the other Central European states; third, Lithuania must continue to expand its ties with the United States; fourth, Lithuania must recognise that in the post-cold war environment, NATO and the EU will not save Lithuania; fifth, Lithuania must get busy working on building the institutions of a civil society. The author believes that, if this strategy is implemented, Lithuania can resume her place in Europe.